

СИМВОЛІКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТУНИЦЬКА Марина, доктор педнаук, конференціар
(Бэлцкый держ.університет)

Дослідження останніх років переконують, що образність у мові може бути об'єктом вивчення як поетики та фольклористики, так і власне лінгвістики та методики.

Вчення про символ як категорію пізнання, мислення, мови і художньої творчості має глибокі корені і сягає ще античної філософії та риторики.

Виявлення спільного і окремого в образі метафори і образі-символі сприяє диференціації засобів образного "бачення" доквілля. Метафора завдяки переосмисленню значення виконує функцію характеристики; символ передає загальні ідеї, які мають досить широку співвіднесеність [1, с.22-26].

Символ на відміну від метафори утворюється на підставі фонових знань і визначається соціальними, національними, народознавчими, релігійними та іншими чинниками. Символ настільки багатозначний, що стає схемою, а не конкретною характеристикою. У словесних символах закарбовані традиції, звичаї, обряди, вірування, особливості психічного складу народу, умови проживання, середовище. Характерною рисою символу є його властивість мотивувати значення через національну мовну картину світу.

Фразеологічний склад української мови є досить благодатним ґрунтом для спостереження над символами, оскільки такі його ознаки, як стійкість складу і структури, відтворюваність, національно-

культурне орієнтування становлять передумови для закріплення символічного значення, сприяють виявленню національно-мовного компонента-символа. Відомо, що під час фразеологізації внутрішня форма стійкого звороту частково стирається, отже разом з утратою мотивованості якоюсь мірою "затуманюється" і символічне значення слів. А звідси значно цікавіше прослідкувати скритий потенційний смисл предметних компонентів фразеологічного звороту, які більшою мірою зазнають символізації.

Розкриємо це на конкретних фактах. У сполученні "*готовий іти у вогонь і воду*" загальне значення "йти на будь – який самовідданий вчинок; на все" [2] безпосередньо не впливає із значень наведених слів, тут відчуваються метафори: дії, що здійснюються під час проходження крізь вогонь і воду, переносяться на інші дії, які вимагають подолання певних перешкод. У той же час глибинний смисл звороту визначається тим, що слова-поняття вогонь і вода – архетипні символи стихії могутньої і незрозумілої, як благодотворної, так і руйнівної. При цьому вогонь символізує силу живу, вічно голодну і очищувальну; вода – символ здоров'я і чистоти – першооснову всіх речей, а також силу забування. Звідси стає зрозумілим, чому поєднуються ці протилежності, це і створює внутрішню симетрію, гармонію образів. Ці самі образи-символи спостерігаємо і в інших фразеологізмах: скакати в огонь і в воду – бути готовим на будь – який самовідданий вчинок заради кого-небудь, робити будь-що для когось.

Символ вогню зафіксовано в багатьох фразеологізмах: *аж вогні в очах миготять* – хтось погано себе почуває, відчуває наближення стану запаморочення. *Між двох вогнів* (опинитися, потрапити, бути) – бути у такому скрутному становищі, коли небезпека загроджує з обох боків. Адже наші пращури вважали, що вогонь може спалити того, хто його не шанує. Навіть існували численні заборони називати вголос ім'я вогню. Замість прямої номінації часто послуговувалися евфемізмами (свята жижа, червоний чоловік, червоний півень, красота). Отже і фразеологізм "*пускати червоного півня*" – підпалювати щось з метою помсти, розплати. Вогонь – одна із найважливіших живих істот, тому і фразеологізми набувають уособлення: *тікати як від вогню, гратися з вогнем, потрапити з вогню та в полум'я, стерегтися як вогню*.

Архетипні символи є спільними для генеалогічно споріднених народів, але в культурі кожного народу на їх основі розвинулася символіка національної інтерпретації. Так, навколо архетипу "вогонь" в українській мові сформувалося символічне коло: ватра, вогнище, по-

лум'я, блискавка, калина. Символ дівчини – калина, адже калина червона, а дівчина красна. Символічне поле архетипу "вода" розширюють своєю семантикою слова "криниця, джерело, річка, море". Проте вони здебільшого вживаються в українських народних піснях. Криниця – символ роду і родини (бо з неї п'ють воду – силу), а також чистоти кохання, життєтворчої сили.

Національна символіка може базуватися і на назвах окремих предметів, що оточують людину, яким приписуються узагальнюючі ознаки. Наприклад, корито і коцюба – символи домашнього затишку, доброти, бо спекти хліб без них було неможливо. *Підвернути під корито* – позбавити кого-небудь привілеїв, влади. Поступово у фразеологізмі може переплітатися "поверхнєве" і "глибинне", символічне значення. Адже наведений фразеологізм набув пізніше ще одного значення: вийти заміж раніше, ніж старша сестра. Коцюба була своєрідним мірилом. *На дві коцюби* – високо, а *носа і коцюбою не дістати* – про того, хто надмірно чваниться, пишається.

Рідну домівку символізував і поріг. Отже і фразеологізми: *плюнути через поріг* – дуже мало побути, погостювати у когось, *високі пороги* – дуже заможний, багатий хазяїн, неприступний за своїм високим суспільним становищем.

Заслуговує на увагу група фразеологізмів, побудованих на уявленні про гідність, красу людини, її людяність, які визначалися національно-культурними, соціальними та етичними чинниками. Так, складовою фразеологізмів, що характеризують зовнішність, виступають слова-символи вуси, чуб, які сягають звичаїв **доби** Запорозької Січі і **символізують дорослість, честь, кмітливість, мужність**.

Коса – символ гордості, цнотливості дівчини. Наприклад, *ходити під вусом* – бути повнолітнім хлопцем; *мати олію під чубом* – бути розумним, кмітливим; *голити чуба* – забирати в солдати; *міряться чубами* – битися, не наносячи тілесних пошкоджень. *Розплести косу* – позбавитися цнотливості; *зав'язати косу* – вийти заміж, одружитися; *світити косою* – залишитися неодруженою.

Зауважимо, що майже кожне слово – символ може набувати різних трансформацій, нових значень, змінювати оцінку. Слово-образ *ніс*, як правило, з негативним значенням – це символ надмірності, пихатості, зарозумілості. На основі цього слова будується багато фразеологізмів у всіх східнослов'янських мовах, але в українській набуває ще значення: (дурний) – *аж носом баньки дме; тютя з полив'яним*

носом – нетямуща, безхарактерна людина; *мати мухи в носі* – бути примхливим, вередливим, невірноваженим.

Цікавими є трансформації, пов'язані з поняттям вітру. У текстах художньої літератури рясноцвітний образ вітру може виступати як символ змін, вічного оновлення, символ волі, свободи (Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка). У складі фразеологічних зворотів образ-ідея вітру передає інші асоціативні зв'язки - поняття незахищеності, бідності, легковажності, ліні.

Ганяти вітер по вулицях – нічого не робити. *Іти на всі чотири вітри* – забиратися геть. *Вітром обгороджений* – нічим не захищений. *Підбитий вітром* – про старий, виношений одяг.

Глибинний сенс цих ФЗ – це рух, переміщення у просторі, певний процес.

Як зазначав О.О. Потебня [3, с.206-207], символ може народитися із байки, казки, легенди, думи і лише потім закріпитися в тому чи іншому фразеологічному звороті.

Резюме

Символічне значення слів-компонентів може виступати показником мовної своєрідності, національної специфіки фразеологічних сполучень. Такі звороти повинні вивчатися, щоб глибше пізнати і зрозуміти душу народу.

Примітка

1. Арутюнова Н.Д. Метафора і дискурс. // Теорія метафори. - М., 1990, с.22-26.
2. Значення фразеологізмів наводиться за кн.: Фразеологічний словник української мови у 2-х томах./ За ред.. О.М. Паламарчука. – К., 1993.
3. Потебня О.О. Про деякі символи в слов'янській народній поезії // Потебня О. Естетика і поетика слова. – К., 1985.-С. 206-207.